

Poetika a mythosokban.

A népköltés emlékeiben kell keresnünk nemcsak általán a költészetnek, hanem a költészetről, eredetéről, feladatáról és hatásáról való eszmélkedésnek és képzelődésnek is legrégebb nyomait. A görög észben régesrég megvillant ez a probléma Aristoteles utánzás-elmélete előtt, s a vad népek kezdetleges meséiben is nyomára bukkanunk, természetesen a maguk módján fejezve ki. A nép nemcsak a legrégebb költő, hanem a legrégebb poetikus is. Mint a hogy az anyagvilág meglepő jelenségeit, nap- és évszakok fordulását, a csillagok járását, a légkör változásait, a föld termő erejét, születést és mulást, a természet áldásait és veszedelmeit képzeletével igyekezett megközelíteni s úgy a hogy tudta megmagyarázni: úgy a lelki életnek feltűnő és érdekes tüneményeit is. Emezek együtt szerepelnek azokkal a mythosok motivumaiban. A kezdetleges viszonyok között élő ember saját élete köréből vett képzeteket nagyít, s nagyítván, szeszélyes kapcsolatokba hoz. Ily módon, félig alakított, félig alakult mesékkal keresi a tünemények végső okait, midőn csak a legközelebbieket tudja, mintegy az igazság magjául, képzelgéseibe vegyíteni. Így tesz a lelki életnek olyan jelenségeivel is, melyek szembetűnőbbek és érdekesebbek, hogysen némi eszmélkedésre ne izgatnák, de mélyebben eredők és bonyolultabbak, hogysen valójukban megérthetné és megmagyarázhatná őket magának. Ott a dal, a karének, a táncjáték, mely akkora, szinte a mámorig fokozódó izgalomba hozza, hogy az egyszerű ok s a csodálatos okozat között kénytelen keresni az összeköttetést, mely megmagyarázza neki a látszatra érthetlent; ott a mese, mely megfoghatatlan erővel látatja vele, a mit testi szemeivel nem lát és sohasem látott, érteti, a mit világéletében nem ért meg, s szinte lélekzetét elakasztva, sirásig-nevetésig belevonja olyan világ dolgaiba, melyről mitsem tud

s a melyhez végre is semmi köze. Hol van és micsoda mind ennek a megfejtése?

Egész sereg mesét ismerünk költők, utazók, gyűjtők följegyzéseiből a költészet eredetéről és hatásáról. Félreismerhetetlen bennök bizonyos eszmélkedés, sőt bizonyos felfogás a költészet világáról. Az eredetről szóló mesékben, képes alakban, csodás történetek által kifejezetten, rendesen el van mondva, hogy az illető nép, melynél a mythos képződött, miféle erőből származtatja a költészetet, s ebben az, hogy mit tart fő elemének, lényegének. Képződése az okról, mely a költészetet létrehozta, a körülményekről, melyek között megszületett és nyilatkozik, a csodáknak sajátos nemeiről, melyek nyomában járnak: több-kevesebb világossággal azt magyarázza nekünk, hogy mikép gondolkodik valójáról, feladatáról, hatásáról. Szóval mindezek, hogy úgy mondjam, egy ősrégi, népies poetika töredékei, s szinte csodálatos, hogy e szempontból gyűjtve és felhasználva sehol nem találjuk őket. Wackernagel, az ő elméleti munkájában, azután dr. Beyer C. német poetikának nevezett, két kötetes nagy adathalmazában¹⁾ el van mondva néhány, ide vonatkozó hagyomány; de rendezés, értékesítés nélkül, magyarázatlanul a bennök nyilatkozó nézetek s a belőlük vonható poetikai tanulságok tekintetében. Pedig épen ez lenne a fontos. Megkísérlem, legalább az útra mutatni rá, melyen a civilizált és vad népek ide tartozó mythologiai anyagának s költői vonatkozásainak alapján, mindenesetre érdekes és tanulságos eredmények lennének elérhetők.

A görög mythos a Múzsákat Uranos, majd Zeus és Mnemosyne, a legfőbb uralkodó isteni erő és az emlékezet leányainak mondja. E felfogás a költészet valójában, mintegy vérében keresi az emlékező tehetséget, mely gyűjtött képzeleteinket megtartja, felújításukat eszközli s felhasználásukat lehetővé teszi. Ezenkívül az isteni szűzekre való vonatkozásaival, képeivel, énekeivel, invocatióival folyton kifejezi és ébren tartja a költés isteni eredetéről s a költőknek összeköttetéséről való nézetet felsőbb hatalmakkal; tehetségökben és hatásukban különös isteni adományt lát. Ilyen értelműek az Apollo-mythosnak azok a részletei, melyek a nap-istent, mint énekest, jövendőmondót és orvost tüntetik föl; benne egyesülnek a költészet

¹⁾ Deutsche Poetik. Von dr. C. Beyer. 2 Bände. Stuttgart, 1882.

adományával a jövőndő titkaiba való belátás s az emberi szenvedések gyógyításának képessége: Paeon, Cytharoados, Musagetes. De a költészetnek s egyes alakjainak eredetéről szóló mesék is, a bennök nyilatkozó felfogásnál fogva, öszhangosak az említett vonásokkal. Így a Linosról, egy hajdankori mesés költőről, Apollónak s egy műzsának fiáról szóló monda, mely szerint ő zendítette volna meg először a nevérl nevezett panaszos dalokat s általán ő találta volna föl az éneket és a ritmust; azért gyászolják őt szünetlen az énekések ennek a, vadkutyáktól szétszaggatott, ifju, dalos pásztornak halálát. Érdekes nyomokat találunk azokban az ősi énekekben is, az úgynevezett homéri hymnusokban, melyekről az az uralkodó vélemény, hogy a rapszódok a hősök tetteiről szóló énekek bevezetéseiről, prooemiumai gyanánt adták elő, mintegy hódolatukat fejezvé ki bennök, a hősök dicsőítése előtt, az istenek iránt. A Hermes-hymnusban el van mondva, hogy Zeusnak e pajkos és leleményes fia volt a költés és zene tulajdonképeni feltalálója; alighogy megszületett s első csínyeit elkövette, egy teknősbékára akadt, melynek házára húrokat huzott s verni kezdte a plectrummal; de dalolt is mellé Zeus és Maja szerelméről, a maga születéséről és a nimfákról. „Hogy teknősbékát talált, végetlen gazdagságot szerzett; lám, Hermes énekelteni tudta a teknősbékát.“ Az ekként feltalált lantot ő ajándékozta testvérének Apollónak, engesztelésül barmai elhajtásáért. A Demeterhez szóló hymnus is vezet bennünket egy adatra: mire vitték vissza a drámai versforma, a jambusi trimeter nevét? Az elrablott leányáért, Koraért, gyászában bolyongó istennő az eleusisi királyi palotába kerül, hol egy Jambe nevű szolgáló leány víg ötleteivel megnevetteti a kétségbeesett anyát. Az ő tréfaiból ered a jambus.

Istenektől és félistenektől származtatja a költészetet a germán, közelebbre a skandináv mythos is, mint az ifjabbik Eddának egy részletéből tudjuk. Törpe Fjalar és Galaz agyonüti a világbölcs Kwasirt s mézzel kevert vérből csodás italt, méhsört készít, melynek megköstölésével a költés adománya jár. Ezt az italt utóbb a törpék, egy gyilkosságuk díjául, kénytelenek kiadni az óriás Suttungnak, kitől meg Odin szerzi meg magának csellel, és ki is iszsa. Sas képében röpül tovább s az óriás ugyanígy követi egész az istenek lakáig, hol a szorongatott Odin a bűvös méhsört atyjafiainak,

az Asoknak edényeibe adja ki magából. Innen kezdve a varázssital az Asok isteni nemzetségeknél s a költőknek tulajdona.¹⁾ A finn Kalevala szerint a koboz és ének feltalálója Väinämöinen, a hatalmas táltos, a lég tündérének, Ilmatarnak tengerben született fia. Egy csuka csontjából és szálkáiból készíti az első kobozt, mint Hermes a maga lantját békateknőből. Kalandjai és varázslatai közt gyógyító is, mint Apollo; de leghíresebb énekéről. Kanteléje és verse szavával leszállítja a napot és holdat az égről, s mikor rézcsónakján elhagyja a földet, kobzát és szép dalait örökbe hagyja maga után „a nép örök örömére, fiai kedvtelésére.”²⁾ Az észteknek is van egy szép mondájuk az ének eredetéről.³⁾ Az ének istene, Vanemuine (eredetileg egy a Kalevala hőseivel) lejött szent berkéből a hegyről, s elkezdte kobzát verni és énekelni hozzá. Meghívott minden élő lényt s valamennyi eltanult valamit énekéből. Susogását az erdő, zúgását a folyó, kezdő hangjait a madarak; a halak is kidugták fejüket szemökig a vízből, de fülök bennmaradt: az ajak mozdulatait látták és utánozták ők is, de némák maradtak. Csak az ember fogott fel mindent s éneke el is hat a szív mélyéig és az istenek lakáig. Magyar mesét, mely ide vágna, még nem igen tudok. Legfeljebb azt a morotvai Krisztus-mondát említhetem,⁴⁾ mely az együgyű szőlőpásztor-gyerek bűvös muzsikájáról szól. Ezt a muzsikát Krisztustól és Szent Pétertől kapta, kiknek vizet hozott a kútról. Ha megfújta, még az égi madarak is tánczra kerekedtek, s egyszer az egész bíróságot megtánczoltatván vele, általa szabadult meg az akasztófától.

Az adatoknak, meséknek, képzelgéseknek ez egész csoportjából mit emelhetünk ki jellemző vonásokul a költészetnek népi felfogására nézve? Bizonyos általánosságban mutatkozik bennök három mozzanat. Egyik a költésnek felsőbb, isteni eredete: nemcsak Linos, hanem Amphion és Orpheus is Apollo fiai. Ennek kiemelésében, kiszínezésében és terjesztésében kétségkívül célzatos részük volt a rapszódoknak, skaldoknak és minden fajta énekeseknek, kik így saját

¹⁾ Deutsche Mythologie, von Jakob Grimm, 1854.

²⁾ A finn irodalom története, dr. Szimneyi Józseftől. Kisfaludy-Társaság Évlapjai XIX. k. 1885.

³⁾ Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern. Von dr. H. Steinthal. Berlin, 1863. 10. I.

⁴⁾ Szegeđ szépe. Gyűjtötte Kálmány Lajos. 2 köt. 1887. II. 147. I.

mesterségöket kivánták magasztalni, foglalkozásuk méltóságát és befolyásukat öregbíteni. De a közvetlen isteni eredet különböző meséinek közös lényege mégis arra mutat, hogy a költés rendkívüli fontosságának érzete, az ember erkölcsi világában, általános volt. Az erőt, mely benne hatott, az érzet kalauzolása mellett egész természetesen vezették oly forrásra vissza, mely túl esett az embernek embertől örökölt s természeti föltételek közt fejlett képességein, s kívül a mindennapi élet világán. Egy szóval valami rendkívüli adománynak nézték. Hogy milyen természetűnek és mire valónak, ez a második érdekes mozzanat. Kivétel nélkül jó istenek ajándékának, tehát örvendetes adománynak: könnyebbség, öröm, vigasztalás, vidámság, szórakozás esz-közének, mely a múlt eseményeit emlékezetben tartani, sőt a jövő titkait megérteni is képes. A népi felfogásnak ez a vonása fontos támasztékot nyújt a költés eredetének tudományos, lélektani vizsgálatához. Valamint a harmadik, kiemelésre méltó momentum is: a költészetnek ősrégisége. Ezt a nézetet is kivétel nélkül képviselik a népmesék. A költést az istenek családjának hajtásaival, a világ teremtetésével hozzák összeköttetésbe; keletkezését a mesés őskorba viszik vissza, hova emberi emlékezet el nem érhet; magát az emberrel egykorúnak mondják.

Ismerünk néhány rokon tárgyú keleti regét is,¹⁾ melyek a föntebbieknél mélyebb és tisztább tanulságokat nyújtanak. Mindegyik a költészetnek és némely formáinak eredetéről szól. Az arab hagyomány szerint Ádám, tehát az első ember, volt az első költő is: ez némileg visszamutat az épen most mondottakra, valamint Jubál is, a kürtösök atyja. Ádám első dalát akkor énekelte, mikor a halandóság képe megragadta lelkét: agyonütött fiának, Ábelnek, holtteste előtt. Az indek is a fájdalmas részvét nyilatkozása gyanánt fogják föl a legelső epikai verset, melyről regélnek. Valmiki, a bölcs és jós, a Csitra-Kúta vidékein bolyongva, tanújává lesz, hogy mikép ejtenek el egy gémet párja mellett; panaszaik és átkai, a nélkül hogy észrevenné, ritmusos folyást, tagolódást vesznek. Egyszerre csak megjelenik előtte Brahma s megparancsolja neki, hogy ebben beszélje el a multnak nevezetes dolgait, melyeket ismer. Az általa nevelt két ikertestvér, Láva és Kusza számára el is készíti atyjoknak, Rámának viselt dolgairól a Ramájánát. Szintén indiai a Naik-Gobaulról,

¹⁾ Említi Wackernagel idézett munkájának 38. és 39. lapjain.

egy Ahber idejebeli énekesről szóló hagyomány; ura parancsára a bűvös ráját énekelte, s bár nyakig állott a Dsumna vizében, tűz emésztette el.¹⁾ Igen kedves az a perzsa monda, mely a rímelő párversek eredetéről szól. A sassanida Behramnak van egy igen kedves rabszolgája, Dilaram; a leány annyira szereti urát, hogy vele való teljes egységének kifejezéseül, minden szavára hasonló méretű és hasonló végű feleletet ad. Jung ausztráliai följegyzései között találjuk az alsó Murray vidékein lakó nurrinyeriknek egy ide vágó mondáját.²⁾ Az öreg Kertuvét két fiatal társa megrövidíti a halászatban; maguknak tartják a hal javát s a vén embernek csak a szemetjét dobják. A elkeseredett öreg énekre fakad; így panaszolja el baját, míg mind a hárman énekes madarakká változnak.

E vázolt mondákban a költészet különös tiszteletessége csak ősrégiségének mozzanatában tűnik föl. Az istenek nem közvetlen ajándékozzák a költés képességét, hanem közvetve, bizonyos lelkiállapotok és tehetségek találkozása által zendítik meg. Brahma csak elveszni nem engedi Valmiki véletlen találmányát, s megparancsolja neki, hogy használja föl a beszéd jóleső zengését. Az atya kétségbeejtő fájdalma a halál gondolatára és képe előtt, a remete szent fölhaborodása egy kegyetlen gonosztetten, az öreg ember elkeseredése a hálátlanságon, a szeretőknak összedobogó szive: ime, ezek a költészetnek igazi forrásai. Még pedig a lyrai és epikai költészetnek egyaránt. Mindegyiké: a fölzigatott érzés háborgása, mely bánatában csillapulni, örömeiben fokozódni törekszik a költői kifejezés által. Tehát a költészet itt is mindig kedves és kívánatos valami. Tanulságos nyomai a népi psychologia megfigyelésének, mely minden költeményben kiválólag az érzés nyilatkozását látván, hatásában az érzés illetését érezvén: az egész költészet eredeti forrását az érzésben keresi. Valóban megragadó az arab rege, mely az embervilág érzésének legeslegmélyebb örvényében csillantja meg azt: a halálról még mitsem tudott legelső ember szívében, a legelső halott láttára, ki neki legkedvesebb vére. Ennél mélyebb értelmű és tanulságosabb mondát a költészet eredetéről nem ismerek.

¹⁾ Orient. Collect. By W. Ouseley. I. r. 74. l.

²⁾ Die Natur. Red. von O. Ule und K. Müller. Halle. 1877. 526. l.

Van a mondáknak egy csoportja, mely egyenesen a költészet hatására vonatkozik, még pedig nemcsak általánosságban ennek a hatásnak nagyságára, hanem természetére. Épen ebben rejlik fontossága. Ilyen a görög Orpheusnak, Zeus és Kalliope fiának, Linos tanítványának mondája. Lantját oly elragadóan verte s éneke oly bűvös volt, hogy az egész természetet megindította; követték a madarak a halak, a vadak, a fák, a kövek és a hegyek, hogy hallhassák. A költészet erejének képe, mely általános és mindenkire kiterjedő, átjárja és megindítja a közönyt, az értéketlenséget is. Az érzéki ingereket pedig megnemesítve, tisztább gyönyör nyújtásával győzi le: Orpheus lantjával és énekével mentette meg az argonautákat a szirének csábításaitól. Ind. hagyományok mesélik, ¹⁾ hogy egy énekes leány valamikor minő csodákat mívelt dalával: felhőkkel borította az eget s esővel áztatván a földet, éhinségtől mentette meg egész Bengalt. Mia-Tu-Szine, egy másik énekes pedig eltüntette a napot, sötétséget terjesztett s Akbernek egész palotáját homályba burkolta. E mesékben a költészetnek képzeleti eleme emelkedik ki. A költés megilleti a képzelő tehetséget s ennek szerkesztése, izgatása, szeszélyes társításokra vezetése által hajtja végre a megfoghatatlan dolgokat. Hallgatói látják a csodákat, melyekről énekel: ez a csoda, melyet végrehajt. A képzelet ereje és játéka: nagyító képekben fejezve ki. Igen érdekes adalékul említhetem itt fel a jávorfáról szóló s minálunk is elterjedt mesét, melyből Tompa Népregéinek egyik legszebbikét alkotta. Az ő eredetijét, melyet valószínűleg Gömörmegyében hallott, nem ismerem; magyar alakjai közül egyetlenegy, szegedvidéki, tohányi változata van kiemelve.²⁾ E prózai mesében, melynek fő vonásai megegyeznek Tompa feldolgozásával, csak a kis leányból lett furulya nótái vannak versbe szedve. Ezek derítik ki a gyilkos néne gonosztettét. Az ártatlan szenvedés kedves tárgya a költészetnek, mely elpanaszolja az igaztalanságot, fölébreszti a részvétet, megdöbbsenti a lelkiismeretet s ezzel a megsértett igazság kiengesztelésére hat.

Összefoglalom néhány szóval e mindenestre még nagyon hiányos adatok és fejtegetések eredményét. A mythosok, északon és délen, keleten és nyugaton, a költészet adományát isteni eredetűnek

¹⁾ Ouseley említett gyűjteményének idézett helye.

²⁾ Kálmány Lajos, id. gyűjteménye. I. k. 144. l.

tartják, azaz nagyon ritka, nagyon becses és legbelső valójában kiismerhetetlen adománynak. Egyszersmind kedvesnek, jótékonynak, hasznosnak, bár nem a szó gyakorlati értelmében. Mindenesetre javokra van az embereknek, élvezeteiket gyarapítja, bajaikat pedig csökkenti. Korára nézve egyidejű az emberrel, azaz mikor az ember, igazi testi-lelki mivolta szerint, emberré lett: már bírt a költés képességével is. E képesség nyilatkozásának közvetlen forrása, még pedig a költészetnek minden ágára és alakjára nézve, az érzés. A költői alkotást érzéseinknek bizonyos, a rendesnél nagyobb mértékű felindulása, emésztő tüze szüli és élteni. Ebből következik a képzelet elevensége, s közel rokonságban áll vele a távolba és jövőbe látás (ígézetek és ráolvasások verses formában) adománya. Hatása: az érzésnek felindulása s az élet közönséges ingerei fölé emelése. Kapcsolatban ezzel vagy eszközéül: izgatása a képzeletnek is, melyet a képzelet a maga körébe von, képeit valókul láttatja vele s így juttatja az utódok tudatába.

Ime az ősrégi népies poetikának néhány alapvető tana, kibontva a mesés hagyományok képzeleti burkából. Mindegyik méltó rá, hogy a tudományos buvárlat ne tévessze el szeme elől.

BEÖTHY ZSOLT.